

בי"ד נוטה / ג:

תוכן:

א. הקדמה

ב. מקור הדין טעמו

ג. בי"ד נוטה במקום שלא שייך הכרעה

ד. שיטת רש"י – דין בי"ד נוטה הוא לעיכובא

ה. שיטת הרמב"ם וביאור מח' רש"י והרמב"ם

ו. 'מוסיפין עושין בי"ד שקול לכתחילה'

ז. סיכום

א. הקדמה

המשנה אומרת (ב) 'דיני ממונות בשלושה', והגמרא (ג) שואלת:

"שלושה מנא לן? דתנו רבנן ונקרב בעל הבית אל האלהים הרי כאן אחד עד האלהים יבא דבר שניהם הרי כאן שנים אשר ירשיעון אלהים הרי כאן שלשה דברי רבי יאשיה, ר' יונתן אומר ראשון תחילה נאמר ואין דורשין תחילות, אלא עד האלהים יבא דבר שניהם הרי כאן אחד אשר ירשיעון אלהים הרי כאן שנים ואין בי"ד שקול מוסיפין עליהן עוד אחד הרי כאן שלשה".

בפשטות המקור לכך שאין בית דין שקול זה מסברא. התורה אומרת "אחרי רבים להטות" ומכאן למדנו שפוסקים את הדין על פי ההסכמה של רוב ההרכב של בית הדין, ומסברא כדי שנוכל ללכת אחרי הרוב צריך בי"ד נוטה, שהרי בבי"ד של שנים אם יתחלקו הדעות לא נוכל להכריע את הדין. אמנם סברא זו צריכה בירור, שאמנם כשמדובר בשנים זה מובן שאי אפשר להכריע, אבל מצאנו בהמשך העמוד שהגמרא מסבירה את דעת רבי יהודה שצריך חמשה דיינים בסמיכת זקנים ועריפת עגלה, מפני שכתוב וסמכו זקני העדה את ידיהם (ויקרא ד, טו) "וסמכו – שנים, זקני – שנים, ואין בי"ד שקול מוסיפין עליהם עוד אחד", ולכאורה בארבעה דיינים אפשר להכריע גם ללא ההוספה של הדיין החמישי. וכן כתוב במשנה לגבי דיני נפשות שצריך עשרים ושנים ואין בית דין שקול מוסיפין עליהן עוד אחד. רואים שגם בהרכב בי"ד של יותר משני דיינים, כגון ארבעה או עשרים ושנים, שייך לומר אין בי"ד שקול וצריך להוסיף דין כדי שהבי"ד יהיה נוטה. ולכאורה נראה שצריך לומר שגם בבי"ד של ארבעה כיוון שישנה אפשרות כל שהיא שהדיינים יחלקו שווה בשווה, מסברא צריך חמשה כדי שנוכל תמיד להכריע ע"פ הרוב (וכנ"ל בדיני נפשות צריך עשרים ושלושה כדי שנוכל תמיד להטות ע"פ אחד לטובה).

על כל פנים צריך לברר מה משמעות ההלכה שאין בי"ד שקול, האם זה תנאי מהותי בבי"ד, שבי"ד חייב להיות נוטה ובי"ד שקול אינו בי"ד, או שאולי זה רק תקנה לכתחילה בשביל שנוכל ללכת ע"פ הרוב, אך גם בי"ד שקול יכול בדיעבד לדון (ויכול להיות שיש נפקא מינה אם גם במקומות שצריך בי"ד אך לא שייך דיון והכרעה האם צריך לכתחילה בי"ד נוטה או שלא), או שאולי זה רק מברר לנו מהו מספר הדיינים המינימלי הנצרך כדי שיקרא עליהם שם בי"ד. בעזרת ה' במאמר ננסה להגדיר את משמעות ההלכה "אין בי"ד שקול" לפי שיטות הראשונים השונות, ונעמוד על מקור הדין וטעמו.

ב. מקור הדין וטעמו

כתבנו שבפשטות המקור לדין הוא מסברא וכך משמע ברש"י בסוגיא (ד"ה ואין בית שקול): "אין עושים בי"ד זוגות

דצריך לקיים בו אחרי רבים להטות ואם יתחלקו לחצאין אין כאן רבים". אמנם, בהמשך הסוגיא לכאורה משמע אחרת. הגמרא שואלת האם לרבי יאשיה אין בעיה בבי"ד שקול, הרי כתוב בברייתא "רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר מה תלמוד לומר 'לנטות אחרי רבים להטות' (שמות כג, ב) התורה אמרה עשה לך ב"ד נוטה" (למסקנה הגמרא אומרת שהוא מעמיד את הפסוק בדיני נפשות ושם מודה רבי יאשיה שצריך בין דין נוטה). משמע שהלימוד הוא מהייתור בפסוק. מכך שהתורה הוסיפה את המילה "לנטות", שהרי היה מספיק לכתוב "אחרי רבים להטות"¹. וצריך לומר שרש"י בא לתת טעם לדין. כלומר באמת המקור לבי"ד נוטה הוא מן הייתור "לנטות", אבל הטעם הוא בכדי שנוכל ללכת אחרי רוב?²

שאלנו בהקדמה מה הבעיה בבי"ד של ארבע או שש הרי אפשר ללכת בו אחרי הרוב. נראה לומר בזה שתי דרכים³. אפשר לומר שבאמת הסברא שרש"י כתב שייכת רק בבי"ד של שנים, אבל בגלל שהתורה לא חילקה בין בתי הדין צריך תמיד ב"ד נוטה, גם במקום שבו יכולנו ללכת אחרי הרוב ללא ההוספה. אך נראה יותר לומר דרך אחרת, שבאמת בבי"ד של יותר משתיים ג"כ שייכת הסברא הנ"ל, ונסביר. בדרך כלל כאשר יהודים באים לבי"ד בגלל וויכוח ממוני, לכל אחד יש ראיות לכאן ולכאן, והגיויני מאוד שהספק שווה, וא"כ אם הבי"ד יהיה שקול יש חשש אמיתי שהדיון יתקע באמצע ולא נוכל להגיע להכרעה ולכן אומרת התורה שאין לעשות כלל ב"ד שקול, וכל הרכב של ב"ד חייב להיות אי זוגי.

אמנם יש מקום לשאול לפי הסבר זה. נניח וזה נכון ויש חשש הגיוני שהבי"ד יתחלק לחצאין ולא יהיה לנו הכרעה, אך מה בכך והרי אפשר להוסיף דיינים! בבי"ד של שנים אפשר להבין שהתורה לא רוצה לכתחילה להגיע לכך שנצטרך להוסיף בגלל יש סיכוי גדול שהשנים יחלקו בדין ולא תהיה הכרעה, אבל בבי"ד של ארבעה לדוגמא, ובטח ששה או שמונה, כמה סיכויים יש שלא יהיה הכרעה? אמנם יש סיכוי אבל מבחינה סטטיסטית זה לא אמור לקרות ואם כן מקסימום נוסף דיינים, אז אולי עדיף לעשות ב"ד נוטה כי זה יותר טוב, אבל מה הבעיה אם ידונו הארבעה בלי החמישי, למה צריך ב"ד נוטה בזה? ונראה לומר שאף שאפשר להוסיף דיינים על הבי"ד, אנחנו נעשה כל מה שאפשר כדי שלא נגיע לזה. ב"ד זה מוסד שנועד לפסוק ולהכריע והוא לא אמור להסתבך ולהוסיף דיינים. אמנם גם בבי"ד נוטה אם אחד אמר איני יודע יש מצב שנצטרך להוסיף דיינים, אבל זה רק כי אין ברירה, אבל כאן יש ברירה! ולכן אומרת התורה שגם במקום שבו אפשר להגיע להכרעה בבי"ד שקול יש להוסיף דין כדי שהבי"ד יהיה נוטה⁴.

¹ "לא תהיה אחרי רבים לרעות ולא תענה על ריב לנטות אחרי רבים להטות". רש"י בחומש מסביר שעל פי חז"ל יש לקרוא את הפסוק כך: "לא תהיה אחרי רבים לרעות" לא תחייב מיתה על פי רוב של דין אחד, "ולא תענה על ריב" לא תנשה מדבריו של הרב, ומהמילים "לנטות אחרי רבים להטות" לומדים שיש רוב שכן הולכים אחריו בנפשות, וזה ברוב של שנים שמטין על פיו גם לחובה. עכ"פ המילה "לנטות מיותרת לדרשה.

² אמנם יש בזה מן הדוחק, שהרי אם יש מקור בפסוקים היה לרש"י לכתוב בהדיא, ואם תאמר שרש"י סמך שנלמד את השורות הבאות בגמרא קצת קשה, שהרי גם רש"י במשנה כתב "ואין ב"ד שקול" אין עושין ב"ד זוגות שאם יתחלקו לחצאין הוי להו פלגא ופלגא" ולא טורח לכתוב את המקור שיש בגמרא. ועוד קשה שבדרך כלל רש"י לא נותן טעם לגזירת הכתוב, אמנם, אפשר לומר שכאן רש"י היה מוכרח לתת טעם, שהרי זה שהייתור מוצמד לדין של אחרי רבים להטות, זה מלמד שהדין של ב"ד נוטה הוא כדי שנוכל ללכת אחרי הרוב.

³ אפשר לומר בדעת רש"י (קצת שונה ממה שהסברנו לעיל בדעת רש"י) שבאמת אין כוונת רש"י לתת סברא לדין אלא רק להסביר את הדיוק מהפסוק. כתוב בפסוק שהולכים אחרי הרוב, וכיוון שכתוב בתורה שהולכים אחרי הרוב מוכח שצריך שיהיה אפשרות תמיד של הליכה אחרי הרוב, ועל כרחך צריך ב"ד נוטה. דהיינו שאין באמת בעיה מסברא בבי"ד שקול, שהרי מקסימום נוסף דיינים, אלא רש"י רק מסביר שמוכח בתורה שצריך בין נוטה. ובאמת לפי הסבר זה רש"י לא בא לתת טעם לדין תורה (וכמו שכתבנו לעיל, ממת רש"י נותן טעם לגזירת הכתוב?) וזה נשאר בגדר של גזירת הכתוב. ואולי יש סמך להסבר זה ברש"י על המשנה ד"ה "אין בית שקול".

⁴ ואולי יש חשש של הוצאת לעז על הדיינים הראשונים כמו שמצאנו בסוגיית מוציא שם רע, ואף שהתוספות שם כתבים שזה לא דומה למקרה של יוסיפו הדיינים, נראה (ע"פ המהר"ם) שזה רק משום שאין ברירה וחיובים להוסיף, ולא שבאמת אין חשש של הוצאת לעז, וממילא כאן שיש ברירה לכאורה יש לעשות ככל שניתן ע"מ שלא נצטרך להוסיף דיינים. אך צריך עיון בזה.

ג. בי"ד נוטה במקום שלא שייך הכרעה

ראינו לעיל שהגמרא אומרת שבסמיכת זקנים לדעת רבי יהודה צריך חמשה, "וסמכו" שנים "זקני" שנים ואין בי"ד שקול מוסיפים עליהם עוד אחד. עסקנו בשאלה מדוע לחשוש לאי הכרעה, הרי יש סיכוי שנגיע להכרעה. אך לפני כן יש לשאול שאלה יותר יסודית. מדוע בכלל צריך כאן בי"ד שראוי להכרעה, הרי לכאורה בכלל לא שייך כאן הכרעה, צריך רק הרכב של בי"ד שיסמוך על ראש פר העלם דבר של ציבור! שאלה זו שואלים התוספות ביבמות (קא. ד"ה ואין בי"ד שקול). תוספות עונים שתי תשובות: א. גם בסמיכה יש מה להכריע, שהרי יש מחלוקת אם צריך לסמוך בכל כוחו. ב. גם אם בסמיכה אין מה להכריע צריך בית דין נוטה כיוון שבכל מקום שצריך בית דין צריך בית דין נוטה. תירוצי התוספות חולקים בשאלה יסודית בהלכה שאין בית דין שקול.

לפי התירוצ הראשון באמת כל ההלכה של בי"ד נוטה נאמרה רק במקום ששייך בו הכרעה וצריך בי"ד נוטה כדי שנוכל ללכת אחרי הרוב ובכל מקום שנאמר אין בי"ד שקול צריך להסביר מדוע שייך שם הכרעה (כגון כאן בסמיכת זקנים שייך הכרעה האם צריך לסמוך על הפר בכל הכח או לא).⁵ אבל לפי התירוצ השני ההלכה של בי"ד נוטה נאמרה בכל ישיבה של בי"ד. דהיינו שנאמרה הלכה בתורה שבי"ד צריך להיות נוטה, וממילא גם במקום שבו לא שייך הכרעה כמו סמיכת זקנים שצריך רק לסמוך על הפר ואין מה להכריע (שהרי כבר נפסקה הלכה שצריך בכל כוחו ואין מה לדון בזה בתור 'בי"ד' צריך בי"ד נוטה. אפשר למצוא את המחלוקת בין תירוצי התוס' ביבמות, בראשונים בסוגיא שלנו. ר"ח סובר כמו התירוצ הראשון ורש"י סובר כמו התירוצ השני. משני דיבורים בסוגיא אפשר לדייק שרש"י סובר כתירוצ השני. א. בד"ה אין בי"ד שקול בברייתא "דצריך לקיים בו אחרי רבים להטות...". מכך שרש"י כותב שבבי"ד שקול לא מקיימים את הפסוק של אחרי רבים להטות יש לדקדק שיש פגם מהותי בבי"ד שקול ולא טכני. והיינו שזה הלכה ותנאי בהלכות דיינים שצריך שהבי"ד יהיה נוטה, וממילא גם במקום שלא שייך בו ללכת אחרי הרוב צריך בית דין נוטה. ב. בד"ה "ואין בי"ד שקול" לגבי סמיכת זקנים כותב רש"י "וסתם זקנים בי דינא משמע", ולכאורה מה רוצה רש"י לומר בזה, אלא נראה שבא רש"י לומר שאף שבסמיכת זקנים לא שייך שום הכרעה מכל מקום צריך בי"ד נוטה כי סתם זקנים זה בי"ד, ובבי"ד יש הלכה שצריך בי"ד נוטה גם במקום שלא שייך הכרעה.

לעומת זאת ברבינו חננאל משמע כמו ההגדרה של התירוצ הראשון בתוספות ביבמות. רבינו חננאל כותב "אין בי"ד שקול פירוש אם יאמר זה זכאי וזה חייב נעשה בי"ד שקול וצריך מכריע, לפיכך מוסיפין עוד אחד, הרי כאן ג' משמע שזה בעיה טכנית בלבד, שכדי להכריע צריך בי"ד שקול, אבל אין זה הלכה בהלכות בית דין".

ד. שיטת רש"י – דין בי"ד נוטה הוא לעיכובא

שאלנו בהקדמה האם בי"ד נוטה זה תנאי מהותי בבי"ד או שזה רק תקנה בשביל שנוכל ללכת אחרי הרוב. נראה בפשטות שלאחר שחז"ל קבעו לנו על פי התורה שיש צורך בשלושה דיינים כדי לדון דיני ממונות, בחמישה דיינים (לפי רבי יהודה) כדי לסמוך זקנים ועשרים ושלושה דיינים כדי לדון דיני נפשות וכן על זה הדרך, בי"ד שדן בפחות מכך אין דינו דין. לדוגמא, ברור שאף שנפסק להלכה כדעת רבי יונתן שהמקור לשלושה דיינים בדיני ממונות הוא משני אלוהים שנאמרו בפרשה (ראשון תחילה נאמר ולא דורשים תחילות) וכיוון שאין בי"ד

⁵ כך כתוב בתשובה בריב"ש (סי' רלב) "דכי בעינן בי"ד של שלושה היינו במילתא דשייך בה פלוגתא וכי היכא דלא להווי בי"ד שקול בעינן שלושה וכשחולקין גומרין בשנים" אבל בדבר שלא שייך בו מחלוקת מספיק שתיים וזה גם נקרא בי"ד. רואים שסובר הריב"ש כמו התירוצ הראשון בתוספות, שבי"ד נוטה זה הלכה שנאמרה רק במקום ששייך בו הכרעה. וכך אפשר לדייק מהראשונים בסוגיא בגיטין לב, עיי"ש ברמב"ן ועוד ראשונים.

⁶ ויכול להיות שבזה נחלקו רש"י ור"ח לפי מסקנת הסוגיא האם לפי רבי יאשיה צריך בי"ד נוטה בממונות, שר"ח סובר שזה הלכה שבכל מקום שהולכים אחר הרוב צריך בי"ד נוטה כדי שנוכל להכריע, אבל לפי רש"י זה הלכה בבי"ד, ולפי רבי יאשיה כיוון שהפסוק מדבר רק על נפשות לא נאמרה כאן הלכה זו (ולמרות שהולכים ע"פ הרוב מקל וחומר נפשות).

שקול מוסיפים עליהן עוד אחד, בכל אופן שנים שדנו אין דיניהן דין, וכמו שנפסק להלכה. ביאור הדבר הוא שלמדנו מכח ההלכה שאין בי"ד שקול שצריך בי"ד נוטה וממילא רק זה צורת הבי"ד של התורה, ובי"ד שהוא פחות מצורת הבי"ד של התורה - אינו בי"ד. אך יש לדון מה יהיה הדין אם הוספנו דינים על הבי"ד המקורי והבי"ד נהיה שקול, כגון שדנו ארבעה דיני ממונות (או ששה שסמכו על פר העלם דבר, או עשרים וארבעה שדנו דיני נפשות) האם דיניהן דין או שמא כיוון שאין בי"ד שקול אין דיניהן דין.

בפשוט ברור שלכתחילה אין לשבת בבית דין שקול, שמאחר שלימדה אותנו התורה הקדושה שבי"ד צריך להיות נוטה כדי שנוכל ללכת אחרי הרוב, אין לעשות בית דין שקול. אבל ברש"י מפורש שלא רק שאין לעשות כן לכתחילה אלא גם אם דנו אין דיניהן דין. רש"י כותב: (ג: ד"ה ורבי יאשיה) "ורבי יאשיה דבעי קרא לאתויי שלישי מי לית ליה בית דין נוטה שצריך שלא יהיה בי"ד שקול כדי שתתקיים בו הטייה אחרי רבים ולדידיה ארבעה או ששה כשרין...". מכך שרש"י כתב שלפי רבי יאשיה ארבעה או ששה כשרין מוכח שלפי רבי יונתן ארבעה או ששה הם פסולים ואין דיניהן דין. ונראה שרש"י שוב הולך לשיטתו. דעת רש"י כמו שכתבנו לעיל, שבי"ד שקול זה תנאי בבי"ד, ממילא אם זה תנאי בגדרי בי"ד סובר רש"י שזה מעכב. דהיינו שצורת הבי"ד זה רק בי"ד נוטה ובי"ד שקול שדן אין דיניהן דין. חלק מההלכות של בי"ד זה שהבי"ד לא יהיה שקול אלא נוטה.⁷ כמו שיש הלכה בהלכות דיינים שאסור שהדיין יהיה קרוב לנידון (גם אם ברור לנו במאה אחוז שהדיין ילך רק על פי האמת) כך גם יש הלכה שהמספר דיינים שיושבים בהרכב בי"ד יהיה אי זוגי, ואם לא יעשו כן אין דיניהן דין כי אין לדיינים שיושבים בהרכב זה שם בי"ד.

ה. שיטת הרמב"ם וביאור המח' בין רש"י לרמב"ם

לעומת רש"י, ברמב"ם נראה אחרת. הרמב"ם (סנהדרין א, ד) כותב "עיר שאין בה מאה ועשרים מעמידין בה שלשה שיינים שאין בי"ד פחות משלושה, כדי שיהא בהן רוב ומיעוט אם היתה ביניהם מחלוקת בדין מן הדינים". הרמב"ם פוסק כדעת רבי יונתן שצריך שלושה דיינים בממונות כי אין בית דין שקול, והרמב"ם מסביר כמו שלמדנו עד עכשיו שזה בשביל שנוכל ללכת ע"פ הרוב. אבל חוץ מהלכה זו, הרמב"ם לא כותב בשום מקום אחר את ההלכה שאין בבי"ד שקול.⁸ לכאורה היה נראה לומר, שסובר הרמב"ם שמותר לעשות בי"ד שקול לכתחילה, דהיינו שאמנם צריך לעשות בי"ד של שלושה ולא שנים בדיני ממונות כדי שהבי"ד לא יהיה שקול וכן בנפשות עשרים ושלושה ולא עשרים ושנים, אבל זה רק כדי שיהיה מספר דיינים כמו שהתורה אומרת, אבל אין בעיה להוסיף על הרכב הבי"ד של התורה דיינים, גם בצורה שיצא שהבי"ד יהיה שקול.⁹ אבל מסברא קשה לומר כן, שהרי לכאורה התורה גילתה שאינה רוצה בית דין שקול, ואיך נקום אנחנו ונעשה לכתחילה בית דין שקול? ועוד שבלשון הרמב"ם בפירושו המשנה קשה לומר כך. הרמב"ם בפירושו המשנה (פרק א) כותב:

⁷ ולפי דברינו צריך לומר שלפי רבינו חננאל הסובר שאין זה תנאי בהלכות בית דין אלא רק תקנה בשביל שנוכל ללכת על פי הרוב, יש לומר שבדיעבד אם בית דין שקול (שהוא במספר יותר גבוה מצורת הבית דין המינימלית) דן - דיניהן דין וכמו שנבאר לקמן בדעת הרמב"ם. אך אינו מוכרח וצריך עיון.

⁸ ואדרבה כותב הרמב"ם (סנהדרין ב, יג) "אף על פי שבי"ד של שלושה בי"ד שלם הוא כל זמן שהן רבים הרי זה משובח, ומוטב שיחתך הדין באחד עשר יותר מבעשרה...". הרמב"ם כותב שיש עניין שהבי"ד יהיה כמה שיותר גדול וכתב הכסף משנה שדבריו מבוססים על הגמרא בדר' ז: "רב הונא כי הוה אתי דינא קמיה מכניף ומייתי עשרה רבנן מבי רב אמר כי היכי דנמטייה שיבא מכשורא", רואים שיש עניין שהבי"ד יהיה גדול שכדי שאם חס וחלילה יטעו העונש יתחלק בין כולם וכמו שכתב רש"י שם. מכך שכתב הרמב"ם "מוטב" ולא "צריך" משמע שסובר הרמב"ם שאין בעיה לעשות בית דין שקול כל עוד מספר הדיינים בו הוא יותר מהמספר המינימלי שהתורה אומרת שצריך.

⁹ המשנת יעב"ץ לר' בצלאל זולטי רוצה לומר כך בדעת הרמב"ם. שהרמב"ם סובר שזה לא תנאי בחלול בי"ד, אלא זה רק ילפותא כמה הוא שיעור בי"ד, אבל כאשר יש שיעור בי"ד, אלא שהוסיפו עליהם עוד דיין אחד כגון בי"ד של ארבעה דיינים בדיני ממונות, הרי זה בי"ד כשר גם לכתחילה ולכן הרמב"ם לא כתב כלום בעניין פסול של בי"ד שקול, כי כבר כתב שצריך שלושה דיינים משום שאין בי"ד שקול, ואין הכי נמי אם רוצה להוסיף על השלושה מותר לכתחילה כי יש בהם שיעור בי"ד. ודבריו צריכים בירור.

"והטעם להיות אלה הדברים בשלושה אנשים הוא מה שאמר רחמנא בדיני ממונות עד האלוהים יבוא דבר שניהם ואין אלהים פחות משנים (הכוונה שכתוב שני אלוהים בפרשה) ומעיקר דתינו שהדיינים לא יהיה מנינם לעולם אלא מניין נפרד, רצוני לומר שלא יהו זוגין, כדי שאם נפל ביניהן מחלוקת בדין מן הדיינים על כל פנים צריך שיהו רובם מסכימים על דעת אחת והמיעוט על חילופו, ונלך אחר הרוב כמו שציוותה התורה בזה כמו שנאמר אחרי רבים להטות ולפיכך לא יהיה בי"ד פחות משלושה".

הרמב"ם נוקט ביטוי מיוחד על הלכה זו שהיא "מעיקר דתינו", ולא רק זה, הרמב"ם כותב שההלכה היא שלעולם לא יהיה מניין הדיינים אלא מניין אי זוגי, ואם כן קשה מאוד לומר שהרמב"ם סובר שאפשר לעשות בי"ד שקול כל עוד יש יותר דיינים ממה שהתורה ציוותה, שהרי מפורש ברמב"ם שיש בעיה לעשות בי"ד שקול. לפי ההסבר של הרמב"ם בדין בי"ד נוטה אין סברא לחלק בין בי"ד מינימלי לבי"ד גדול, אלא תמיד הבי"ד צריך להיות אי זוגי כדי שנוכל ללכת אחרי הרוב. לכן נראה לומר בדעת הרמב"ם, שוודאי סובר הרמב"ם שהתורה רוצה שבכל אופן ההרכב של בי"ד יהיה אי זוגי כדי שנוכל להגיע להכרעה וכמו שרואים בפירוש המשנה, אלא הסיבה שהרמב"ם לא כתב הלכה שאין בי"ד שקול כי סובר הרמב"ם שאין זה מעכב¹⁰, ובי"ד בהרכב זוגי שדן והגיע להכרעה דיניהן דין, כל עוד מספר הדיינים בו הוא לא פחות ממה שהתורה ציוותה¹¹.

אבל עדיין הדברים צריכים בירור. אם אכן סובר הרמב"ם שהתורה רוצה שבי"ד יהיה נוטה, מדוע אין זה מעכב? מה ההבדל בין אם שנים שדנו דיני ממונות שאין דיניהם דין בגלל ההלכה שאין בי"ד שקול, לבין ארבעה שדנו שדיניהן דין? הרי אם אנחנו מבינים שהתורה מצריכה שלשה דיינים בבית הדין כי יכול להיות שלא יגיעו להכרעה, ורק שלושה נחשבים לבי"ד, לכאורה הוא הדין בארבעה דיינים, היה צריך להיות שאינם נחשבים לבי"ד כי יכול להיות שלא יגיעו להכרעה. מה זה משנה זה שיש כאן יותר דיינים ממה שהתורה הצריכה? הרי אם נלך לפי הטעם של התורה אין הבדל! נראה שסבר הרמב"ם שההלכה של בי"ד שקול לא יכולה להיות כל כך חמורה עד כדי כך שהדין לא יהיה דין. אמנם שנים שדנו פוסק הרמב"ם שאין דיניהן דין, משום שההלכה קובעת שצורת הבי"ד המינימלית של התורה זה שלושה דיינים בדיני ממונות (כדי שיהיה אפשר ללכת אחרי הרוב), ורק כך זה צורת הבית דין. אבל כאשר יש כבר צורת בי"ד מינימלית, גם אם נוסיף עליה עוד דיינים זה לא כל כך נורא. נכון שלכתחילה אין להוסיף דיינים, כי התורה רוצה שהבי"ד יהיה נוטה כדי שנוכל להכריע על פי רוב, אבל אין זה הלכה כל כך חמורה עד כדי כך שבי"ד שקול אין לו צורת בי"ד כמו שסובר רש"י.

בעצם נראה שנחלקו הרמב"ם ורש"י האם בי"ד שקול זהו תנאי בבי"ד שכל בי"ד צריך להיות נוטה כדי שנוכל להכריע, וכמו שאר ההלכות שנאמרו בבי"ד (רש"י), או שזה תנאי רק בצורת בי"ד המינימלית של התורה, שהוא צריך להיות נוטה אבל מעבר לכך זה רק דין לכתחילה ולא תנאי מהותי (רמב"ם). ואולי זה מתחבר למח' שראינו לעיל בתירוצי התוספות ביבמות, שלפי הרמב"ם ההלכה של בית דין נוטה לא תהיה שייכת במקום שבו לא שייך הכרעה, כי כל המטרה של הבי"ד נוטה זה כדי להגיע להכרעה ולפי רש"י - כן וכאמור לעיל.

¹⁰ ולכן הרמב"ם כתב מוטב שיחתך הדין באחד עשרה יותר מעשרה, למרות שעדיף שהבי"ד יהיה נוטה מכל מקום הרמב"ם לא דקדק בזה כי סובר שגם בי"ד שקול שדן דינו דין. גם הטור מביא את דברי הרמב"ם, והב"ח כותב על זה שזה לאו דווקא, שאם כן מה שייך לומר מוטב? הרי פשיטא שלא עושים לכתחילה, שהרי אין בי"ד שקול. רואים שסבר הב"ח בדעת הרמב"ם שלא עושים בי"ד שקול גם בעשרה וכדומה, ומצד שני הוא כותב שזה רק לכתחילה, משמע שבדיעבד דיניהם דין וכמו שכתבנו בס"ד.

¹¹ יש להוסיף כאן תשובה משו"ת הרשב"ש (סימן ריז) שנשאל מה הדין בבי"ד של ארבעה, האם יש לחשוש לבי"ד שקול, עונה לו הרשב"ש שכל הבעיה של בי"ד שקול זה כאשר יגיעו למצב שקול, חצי אומרים כך וחצי כך, אבל כאשר כל הארבעה פסקו אין חשש בדבר, שבכלל ארבעה - שלושה, ולכאורה הוא הדין אם שלושה נגד אחד גם כן נחשב לדין. ואולי הרשב"ש סבר כדעת הרמב"ם שבי"ד נוטה זה הלכה של לכתחילה אבל בדיעבד אם דנו דיניהן דין. (ונראה שידה הרשב"ש שאם שנים דנו אין דיניהן דין גם אם הסכימו בדין וכמו שכתבנו לעיל).

ו. 'במוסיפין עושיין בי"ד שקול לכתחילה'

הגמרא אומרת בדף יז. "אמר רבי אבהו במוסיפין עושים בי"ד שקול לכתחילה", ושואלת הגמרא שלכאורה הדבר פשוט (הרי זו משנה מפורשת שאם אחד אומר איני יודע יוסיפו הדיינים ומוסיפין שנים עד שבעין ואחד), ועונה הגמרא שהחידוש של רבי אבהו הוא שאותו אחד שאמר איני יודע כמאן דליתיה דמי ואם יאמר טעם לאחר מכן לא שומעים לו. ויש לשאול, בשלמא לפי שיטת הרמב"ם מובן שכאשר אין ברירה מוסיפין דיינים אפילו לכתחילה¹², אבל לפי שיטת רש"י הרי יש בעיה חמורה להוסיף דיינים, ויש דין לעיכובא שבי"ד צריך להיות נוטה, ואם כן מדוע כאן כאשר אחד אומר איני יודע מותר להוסיף שתי דיינים? הרי אין בי"ד שקול! אמנם זה נכון שכאשר מוסיפים שתיים מבחינה סטטיסטית יש יותר סיכוי שהדין יוכרע¹³, אבל על כל פנים הרי אפשר להוסיף אחד וכך הבית דין יהיה נוטה! ונראה לבאר כך (סברא ששמעתי מנחנאל קלה הי"ו). הסיבה שהתורה רוצה שהבי"ד יהיה נוטה זה בשביל שהבי"ד יוכל להכריע בלי להוסיף דיינים. כפי שכתבנו לעיל יש עניין שהמוסד של הבי"ד יהיה יציב ולא יזדקק לשינויים. במקרה שהגענו למצב שיש צורך בתוספת דיינים, יש סברא לומר שאיננו חוששים שוב לבי"ד שקול, שהרי בכל מקרה מדובר על בי"ד שהשתנה, וניתן לומר שכאן התורה לא אמרה שחייבים בי"ד נוטה. יתירה מזאת, במצב כזה אין הכרח שבי"ד נוטה זה מה שיסיים את הדיון בצורה המהירה ביותר אלא אדרבה, הוספה של שנים דווקא היא יכולה לסיים את הדיון בצורה מהירה יותר (ובאמת ייתכן שבמקרה שעשרים ושנים מזכין ואחד אומר איני יודע נוסף אחד, וכן בדיני ממונות נוסף אחד, ועיין בר"ן בדף מ. מה שכתב בזה).

ז. סיכום

לסיכום, למדנו שהעניין של בית דין נוטה הוא בשביל שנוכל להכריע על פי הרוב, והתורה מדריכה אותנו שבתי הדין שלנו יהיו בהרכב אי זוגי של דיינים כדי שנוכל תמיד לפסוק על פי הרוב, וזה גזירת הכתוב שלכאורה יש בה טעם, שבית דין צריך להיות מסוגל במקרים הרגילים, להגיע להכרעה בלי להצטרך להוסיף דיינים. ראינו שנחלקו רבותינו הראשונים בגדרי הלכה זו, האם זו הלכה שנאמרה בגדרי הבית דין, גם כאשר לא שייך בו הכרעה (תוספות ביבמות בתירוץ השני ורש"י) או רק במקום ששייך בו הכרעה (תוספות ביבמות בתירוץ הראשון, ריב"ש, אולי רבינו חננאל ועוד ראשונים). אמרנו שזה מתקשר למחלוקת רש"י והרמב"ם אם בית דין שקול עם מספר דיינים יותר גדול ממה שהתורה הצריכה דיניהן דין או לא, שרש"י סובר שבית דין נוטה זה הלכה בגדרי בית דין, ובית דין שקול אינו נחשב בית דין ולכן גם בדיעבד אין דיניהן דין (ואפילו במקום שלא שייך בו הכרעה), והרמב"ם סובר שהתורה הצריכה בית דין נוטה רק בשביל שיהיה יותר קל להגיע להכרעה אבל אין זה מעכב, וזה לא תנאי בבי"ד אלא רק תקנה בשביל להגיע יותר בקלות לפסק דין, ולכן בדיעבד בבי"ד שקול שדן דיניהן דין. הוספנו שגם לפי רש"י צריך לומר שבמקרים שבהם גם ככה הוצרכו להוסיף, כבר לא נאמרה בזה ההלכה שאין בית דין שקול, ושם ניתנה היכולת לחז"ל לפסוק כמה להוסיף לבי"ד כדי שנוכל להגיע להכרעה. עכ"פ היסוד של ההלכה שאין בית דין שקול נובעת ממעלת הבית דין, כדי שהדיינים חכמי ישראל יציאו דין אמת לאמיתו בצורה הכי מהירה ומדוייקת.

¹² ודאי שלפי המשנת יעב"ץ מובן מדוע מותר להוסיף. אך קצת קשה מה החידוש, הרי תמיד עושים בי"ד שקול לכתחילה, ואולי יש לפרש לשיטתו "במוסיפין" הכוונה כשמוסיפין דיינים על המספר המינימלי של צורת הבי"ד (ולא רק כשאומר אחד איני יודע כפירוש רש"י שם).

¹³ שהרי בשתיים מתוך שלוש האפשרויות הדין יוכרע (אם שניהם יגידו זכאי – זכאי, אם שניהם חייב – חייב, ורק אם אחד יגיד זכאי ואחד חייב צריך להוסיף עוד דיינים), מה שאין כן אם נוסף רק אחד, חמישים אחוז שהדין לא יוכרע (אם יגיד חייב – אולי כולם יגידו זכאי, או לא יגידו כל אחד לרעה).